

הרב אברהם ישראל סילבצקי שליט"א, שוכטור"ס

רב תודות על תשובותיך על המכתב שהעברתי לטב רעייתך, הגר"א שפירא שליט"א; והנני בזה להתייחס, בראייה כוללת, להערותיך. מתוך דבריך אני מבין כי אתה אמנם הכותב אך שתוכן הדברים עמדות ששמעת מפי מו"ז. אני משער כי חזקה עליך שקלטת את המסרים וכי אתה מציג אותם – כלומר, את התפיסות העקרוניות, ולא דוקא ההתייחסות למכתבי – נאמנה. עם זאת, אני מגיב על מכתבך, כבקשתך, כשלך, ומתייחס למשנה הסדורה שנפרשה בו – למה שיש בה ולמה שהושמט ממנה.

אפתח בסיומת דבריך – השתתפות בצערם ומצוקתם של עקורי היישובים, ולצידה, תפלה ותקווה שעוד יבקע כשחר אורם, עת יערה הקב"ה ממרום חסדו וטובו עליהם, ועל עמו בית ישראל, כידו הטובה והגדושה. הכאב והמצוקה אמיתיים ונקוה שאף תפלותינו אמיתיות; אך לא הזיקה למצוקה היא השנויה כאן במחלוקת. הזיקה נחלתנו המשותפת, ואם קיים ויכוח הוא מעורה בשאלות יסוד – הלכתיות, השקפתיות, ועובדתיות.

מכתבך מתחלק לשנים – מחצית העוסקת בסוגיית הסרבנות על ענפיה ואגפיה, ושניה הבאה לדחות כמה הערות נקודתיות שהעליתי. דומני שמן הראוי לפתוח בעיקר, ולהתמקד בו, ולסיים בטפל, שאף לכמה מפרטיו משקל לא מבוטל.

הנושא המרכזי כשלעצמו מתפצל לשני ראשים. כלפי הערתי כי ישנם הטוענים כי פסק מו"ז מתעלם מנימוקי מתנגדי הסרבנות ביחס להינתקות – מן החשש שאפילו אם נסכים לראות בתכנית הממשלה יוזמה גרועה, הפגיעה בחוסן צה"ל ולכידותו כתוצאה מסרבנות סלקטיבית גרועה יותר; ומן האפשרות שהממשלה רואה בתכנית תרומה לטווח ארוך לבטחון המדינה ותושביה, באופן שמבחינתה מדובר בקידום פיקוח נפש שיש בו כדי להתיר פעולות אשר בנסיבות אחרות אסורות מדאורייתא – שני מענים בפיק. א) אין כאן מרכיב של ספק פיקוח נפש כלל ועיקר, היות "שתהיה זו כמעט פגיעה באינטליגנציה של חיילי צה"ל לחשוש שמסירוב פקודה ממניעים דתיים יקישו לסירוב פקודה בהקשרים אחרים". (ב) גם אם נניח שקיים מרכיב ספק פיקוח נפש, אין להתחשב בו, אם מפני כי "ידועה דעתם של רבים מגדולי הפוסקים כי מצוות ישוב וכיבוש ארץ ישראל תלויה ועומדת גם במקום סכנה ליחידים כל עוד אין מדובר במצב של פיקוח נפש ודאי לכלל", ואם מפני "שבמישור ההלכתי אין ספק כי חששות וספקות ספקולטיביים המתבססים על משתנים עתידיים שאינם ברורים כל צרכם ועל הערכות שונות השנויות במחלוקת אין בהם בכדי להתיר איסור תורה ודאי ומייד".

שתי התשובות שייכות, כמובן, למגזרים שונים – הראשונה, להערכת המציאות, והשניה, לקביעת מסמרים לדינא. אשר לפן העובדתי, למקרא ומשמע הדברים, "אשתומם כשעה חדא". וכי כל צה"ל מורכב מתושבי זכרון מאיר וקרית משה? וכי רובם ככולם תלמידי ישיבות הסדר ובוגרי מכינות דתיות? הבה נזכור שהחשש מפני פשיית נגע הסרבנות איננו מוגבל לסרבנות מקיפה. די שהתופעה תתפשט למיעוטא דמינכר כדי להחליש מערכת שלא תוכל לסמוך על המנויים בשורותיה. ובנוסף לכך, צריך לציין כי לא ניבאתי בודאות שהנגע יפשה; למטרת, ניתן להסתפק בקביעה שברור שאפשרות כזו קיימת, ועצם האפשרות פוגעת בחוסנו הפנימי ובמעמדנו מול יריבינו. האם אתה אפילו מכחיש שהתופעה תיתכן? ואם כן, מנין הפסקנות חד-המשמעית הזאת? לפני ימים ספורים היינו כולנו עדים לתוצאות הערכה מציאותית שגויה – כאשר, מצד אחד, נחישות הממשלה לא נתפסה נכונה, ומאידך, ציפיית היענות הציבור הדתי-לאומי לקריאות למיניהן הופרזה למדי. האם יש במחזות הקשים כדי לעודד הסתכנות מחודשת, מתוך הנחה שאין בכלל בסיס לחששות?

שאלת הערכת המציאות נוגעת, אם כי בצורה וברמה אחרת, גם בנקודה השניה שציטטתי – הטיעון כי יתכן כי תכנית ההינתקות תניב הצלת חיי אדם ותתרום לבטחון המדינה לטווח ארוך. אני מבין כי אתה דוחה אפשרות זו מכל וכל, אך לא ניתן להכחיש כי ישנם בעלי ידע ושיקול דעת החושבים כך, ועובדה זו כשלעצמה שמה לאל את עוקץ השאלות הריטוריות וההיפוטיטיות שאתה מעלה כדי לחשוף ליקוי לוגי וטוטולוגי במכתבי. "אילו הייתה ניתנת פקודה חוקית לכלל חיילי צה"ל המחייבת לעבור על דברי תורה, האם היה מקום לציית לה? לו הייתה ניתנת פקודה לחלל שבת שלא לצורך וכו' וכו' ". המאמץ לקעקע תפיסה על ידי גרירתה למקרים קיצוניים בלתי ריאליים לחלוטין מהווה טקטיקה מוכרת של *reductio ad absurdum*. אך בנידון דידן היא רק תועיל אם נוסיף את ההנחה המציאותית שמדובר ביוזמה המקבילה לחילול שבת שרירותי. בלעדיה, קביעת "מו"ז שליט"א, הסובר כי האיסורים הכלולים במסירת קרקע של ארץ ישראל לנוכחי גם במצב הנוכחי אינם שונים משאר איסורי תורה כחילול שבת", לא תכריע. הרי פשוט שבצבא עושים מלאכות בשבת לצורך; ובכן, אם באנו להשוות לחילול שבת, אדרבה, נשווה עד הסוף. לפחות, נסכים שאפילו מי שאינו חושש להתפוררות צה"ל בגין התפשטות סרבנות, יודה שבמידה ואמנם קיים צורך (שאמנם טעון הגדרה) שאין מקום לסרב פקודה בנידון; ומכאן, שתמיכה בסרבנות מושתתת על ראייה עובדתית, מדינית וצבאית, מסויימת, ומותנית בה.

במעבר למגזר השני, אודה ולא אבוש כי, לדידי, לא פחות מפליגות ומפליאות קביעותיך ההלכתיות. אתה טוען כי מפאת מצוות יישוב וכיבוש ארץ ישראל אין לסגת מאף ישוב בארץ, "כל עוד אין מדובר במצב של פיקוח נפש ודאי לכלל". פירוש לפירושיך, שמתמעטים שני תרחישים: (א) מציאות של ספק פיקוח נפש לכלל. (ב) מציאות של ודאי פיקוח נפש ליחידים. תצלנה אזנים. אם צריך לבחור בין נסיגה ודאית ממושב מסויים ומסירתו לנכרים לבין אפשרות, ברמת סבירות זו או אחרת, של הכחדת המדינה כולה והשמדת יושביה, אנשים, נשים, וטף, ר"ל, היעלה על הדעת שנעדיף את האופציה השנייה היות ורק מדובר בספק? ואם יעלה על הדעת, האם יעלה על המצפון, ההלכתי והמוסרי? ואשר לתרחיש השני, אף לגביו דבריך תמוהים. מקובלת עלי תמיהת ה"מנחת חינוך" על דברי "ספר החינוך", שסבר כי מצות מלחמה רק מחייבת במקום שאין סכנה. ברם, האם פשר הדברים שאין מקום לשיקולי פיקוח נפש של יחידים בקבלת החלטות מדיניות וצבאיות? טענת המנ"ח הינה כי יחיד אינו נפטר מיציאה למלחמה בגלל הסיכונים הכרוכים בה כפי שהוא נפטר מאכילת מצה. אך ברור כביעתא בכותחא שהמערכת, מצידה, חייבת להביא בחשבון היקף האבידות הפוטנציאליות, בבואה לקבוע סדרי עדיפויות ולבחור אפיקי פעולה. העובדה שמלחמה מתירה ו/או מחייבת פריצת מחסום "וחי בהם" איננה, בשום פנים ואופן, מובילה למסקנה שממשלה רשאית להתעלם כליל מגורל יחידים ולאפשר הקזת דם בסיטונות, כדי להרחיב מקום אהלה ולהטות יריעות משכנותיה. היות ומדובר בכימות חיי אדם ובתרחישים מגוונים, ודאי שקשה, ולעתים אולי אף אכזרי, לקבוע מסמרים ושיעורים בנידון, אך אין מנוס מהכללת הגורם הזה במערך קבלת החלטות אופרטיביות. אין מדינה מתוקנת שמתעלמת הימנו; וכי דוקא עולם ההלכה ימחוק אותו כליל? לא רק השגת היעד צריך לעמוד לנגד עינינו אלא אף מחירו האנושי.

במקביל, אני מופתע מהזלזול שאתה משמיע לגבי כוח דחיית או התרת איסורי תורה על ידי "חששות וספקות ספקולטיביים המתבססים על משתנים עתידיים שאינם ברורים כל צרכם", והרי סוגיה ערוכה שאם באו גוים על "עיר הסמוכה לספר אפילו לא באו על עסקי נפשות אלא על עסקי תבן וקש יוצאים עליהן בכלי זיינן ומחללין עליהן את השבת" (עירובין מה.). בביאור הדבר, נימק רש"י על אתר, "שמא ילכדו ומשם תהא נוחה הארץ ליכבש לפניהם". כלום אין כאן עסק עם הערכות ספקולטיביות המתבססות על משתנים עתידיים שאינם ברורים כל צרכם? האם מדובר באויבים שהפקידו את תכניותיהם העתידיות בידי תושבי עיר הספר? אם לא, מי יערוב לנו כי האויבים מתכוונים ללכוד את העיר ולהשתמש בה כחוד חנית וקרש קפיצה לכיבוש המחוז והארץ? והרי יתכן שיסתפקו בשלל קש ותבן ויחזרו לבסיסם. ברור, וכך נהוג בכל תפוצות ישראל מקדמת דנא, במישורי הכלל והפרט גם יחד, שבהחלט מתחשבים, אפילו כדי להתיר איסורי תורה ודאיים ומידיים, בהשתלשלות אפשרית – שאמנם אינה ברורה כל צרכה – של תהליכים, ושרואים בעצם החשיפה לסיכונים מתיר איסורים. והם הם דברי רבא שהעדיף את מקור שמואל לדחיית איסורים מטעמי פיקוח נפש על פני אחרים (כולל, של תנאים) מפני ש"וכלוהו

וממה שיש בדברך למה שאין בהם. חסרים לי, בעיקר, שני דברים. הראשון, המודעות למשתנים והנכונות להתחשב בהם. אתה נוטה לכלול ספיקות וסיכונים בחדא מחתא, כאילו כולם מעור אחד וברמה דומה. אך ברור שלא כך פני הדברים, ושאינן כאן תופעה מונוליטית. בבואנו להעריך סכנה, האם אין משמעות לסיכויי מימושה, מכאן, ולתוכנה, מכאן? האם אין להבדיל בין סכנת נזלת לסכנת ההידבקות באיידס – ובין המקביל להן, במישור הלאומי? בהגדרת יעדים האמורים להצדיק הסתכנות, כלום אין להבחין בין רכישת דירה לתוספת חדר – ובין המקביל להם, במישור הלאומי? חז"ל העידו כי עולי בבל ויתרו על הרבה כרכים שלא כבשום במודע, כדי להיטיב עם עניים בשביעית. האם הם גם היו מוכנים או רשאים לוותר על כל רעיון כינון מלכות ישראל למען מטרה נשגבה זו? מציאות מורכבת טעונה התייחסות מורכבת – ולעתים, אף גמישה; ושל מדינת ישראל כיום, סבוכה ומסובכת למכביר.

הדבר השני אשר, לדאבוני ולהפתעתי, חסר, הינו הפן הממלכתי. ההכרה בסמכות הממשלה לקבל החלטות, להכריע בין עמדות, ולקבוע את ראיית המצב אליו נקלעה המדינה, על סיכויי וסיכונים, כמעט ונמחקה כליל מאיגרתך. אתה דן בחילוקי הדעות בין מומחים לביטחון בכלים האמורים להנחות פוסק כשמתעוררת מחלוקת בין רופאים, ומסיק כי יש להקישם לדיון הרדב"ז הממליץ על "שב ואל תעשה עדיף" כאשר רופאים חלוקים לגבי תועלת או נזק שתגרום תרופה מסויימת. מעבר לשאלת משמעות תשובת הרדב"ז כשלעצמה – האם שב ואל תעשה גם עדיף כאשר צדדי הספק אינם שקולים – ומעבר לשאלת השוואת סכנת רציחה להפקעת רכוש, מזדקרת הזיקה להחלטת מוסדות המדינה תוך כדי התעלמות מהממשלה ומעמדה. בקושי רב, אתה מוכן להעניק לראש הממשלה מעמד של "רופא המכריע" – אך האם לרופא יש סמכות להחליט או רק מעמד כמקור מידע מהימן? דווקא מבית מדרשך, לאור עברו, ניתן היה לצפות להבלטת יתר של מימד הממלכתי.

ומכאן, לסיום, התייחסות לכמה מתגובותיך לנקודות שהעליתי במכתבי לגרא"ש שליט"א:

א. בענין קדושת בית הכנסת – אינני מתחיל להבין למה אתה – ואולי, אף הגרא"ש שליט"א – מסרב לדון בשאלתי לגבי הרע במיעוטו ביחס לעתיד בתי הכנסת. אני יכול להבין שלדעת הגרא"ש אינני הכתובת הנכונה להעברת והבהרת עמדתו בנידון, ושהוא רואה לנכון להביע את עמדתו בפורום אחר. אך לא זה מה שאתה מעלה. אתה סותם, בלי לפרש, שלשיטתו אין לשאלת מעמדם ההלכתי של בתי הכנסת "כל נפקות לענין איסור הניציה". למה? אתה רק מוסיף שדברך בפסק שפורסם, "כוונו ראשית כל לאיסור הניציה וההשחתה בעוד היישוב מאוכלס ביהודים". אך האם הגבלה זו היתה אמורה להיות מובנת על ידי כל חייל שקרא את הפסק? והאם משתמע מדברך שאמנם סובר הגרא"ש שאין איסור לא תעשון וכו' בנתיצה לאחר עקירת התושבים?

ב. בענין תמיהתי על השימוש בלשון "לא ינקה" – עובדתית, תגובתך צודקת, כשאתה מציין מן הכתובים ומתשובות מסויימות, שהשימוש במונח אינו מוגבל ללאו החמור של לא תשא. אך חוששני שהיא מתעלמת ממשמעות התהליך התקשורתי בנידון דידן, המורכב ממה שנשמע ונקלט ולא רק ממה שנאמר. לא כל חייל עשה מה שאני משער עשית אתה – דהיינו, לסרוק במחשב היכן הביטוי מופיע ובאיזה הקשר. פסוקים בשלהי משלי וציטוטים משו"ת המהרלב"ח אינם מוכרים לו. אך עשרת הדברות שגורות בפיו. מתוך כך, השימוש בביטוי "לא ינקה" מצטייר בדמיונו בהקשרו החמור ומאיים עליו – והיה מן הסתם מכוון לאיים עליו (במינוח ההלכתי, כמובן) – בהתאם; ואיום כזה שמור, בחז"ל, ל"לא תשא" כמבואר בשבועות לט., יעו"ש.

ג. לגבי איסור לא תחנם – אתה קובע כדבר פשוט שאין איסור מתן חנייה בקרקע במכירה לזמן. זו אמנם דעת כמה מן המקילים במכירה כדי לעקוף איסורי שביעית, אך הדבר רחוק מלהיות מוסכם, והיה מקום לציין זאת. ה"מנחת חינוך" (מצוה תכ"ו) נסתפק בדבר, וכנראה גם פוסקים, כולל כמה מן המקילים בענין היתר המכירה, שחיפשו פתרונות אחרים לבעיה זו, התחבטו בנידון. לגופו של ענין, רק אעיר שסביר להניח שהרמב"ם אמנם סבר להיתר במכירה לזמן, היות ונימק איסור המכירה בכך

ד. משמעות דרך השחתה – לא נכנסתי לפני ולפנים בהגדרת מונח זה, בכל יישומיו, ואף אין בכוונתי לעשות זאת כאן. רק אסתפק בשתי הערות קצרות:

(1) אתה מכניס ענין מקלקל בשבת ואיסורי בל תשחית והריסת אבני היכל בחדא מחתא. אך יתכן שיש כאן עירבוב מין בשאינו מינו. לגבי שבת, איזכור המונח ברמב"ם מופיע כעילה לפטור ואילו לגבי הריסת אבני היכל, כלגבי קריעת בגדי כהונה, הוא תנאי לחיוב. ברור שאין להקיש משימוש אחד למשנהו.

(2) גם בתחומים שבהם נימת ההשחתה מטה לחיוב, יש לבחון האם ישנה אחידות מלאה בהגדרה, או שמא ניתן להבחין בין איסור בל תשחית, לגביו ההשחתה היא היא לב האיסור, לבין לא תעשון וכו' או קריעת בגדי כהונה, שם זה מופיע כתנאי. ועוד חזון למועד.

לאור המאורעות, הדחיפות שבדיון זה כמובן ירדה. ברם, אני סבור, ואני מקוה שתסכים, שעדיין שמורה לו משמעות ומשקל – הלכתי, מחשבתי, וחינוכי – כליבון סוגיות העומדות על סדר יומנו הלאומי.

נא למסור ד"ש לגרא"ש שליט"א.

בברכת התורה והמצוה,

אהרן ליכטנשטיין